

JÓZEF GRYCZ

CZŁOWIEK I DZIEŁO

Biblioteka Kórnicka zamieszcza wspomnienie o dr J. Gryczu pióra dr Wł. Pocięchy nie tylko, aby uczcić pamięć jednego z najwybitniejszych bibliotekarzy polskich ostatniej doby, ale i dlatego, że dr Grycz był w latach 1928—1929 dyrektorem Biblioteki Kórnickiej, zorganizował ją i wywarł poważny wpływ na kierunek jej rozwoju. On to zainicjował wydawanie naukowego organu Biblioteki pt. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* i był redaktorem pierwszego jego numeru. On, w sposób Jemu tylko właściwy, szkolił późniejszy stały personel Biblioteki, ucząc go nie tylko katalogować książki, ale także poznawać je wszechstronnie i kochać ich treść i ich szatę zewnętrzną. Pamięć o Nim wśród tych, którzy mieli szczęście z Nim współpracować w tym krótkim, a tak owocnym dla instytucji okresie, trwać będzie zawsze, bo w każdym dziale i przy każdej pracy przypominać Go będą jego wskazówki i rady dawane nie tylko z wybitną znajomością rzeczy, ale i z ciepłem dobrego, życzliwego wszystkim ludziom człowieka.

Redakcja

Dnia 23 X 1954 r. odszedł od nas przedwcześnie w pełni swoich sił twórczych jeden z najwybitniejszych bibliotekarzy polskich doby współczesnej, wicedyrektor Biblioteki Narodowej Józef Grycz. Związany z ukochanym przez siebie ponad wszystko zawodem bibliotekarskim od wczesnych lat młodości, entuzjastyczny uczestnik każdego zbiorowego wysiłku, zmierzającego do podniesienia bibliotekarstwa na wyższy poziom i dostosowania go do potrzeb, wynikających z nowego układu sił społecznych, był on może najbardziej charakterystycznym przedstawicielem nowego typu bibliotekarza naukowego, dla którego teoria i praktyka bibliotekarska była podstawowym przedmiotem wnikliwych badań naukowych.

Jeśli rzucimy okiem na rozwój bibliotekarstwa polskiego w pierwszej połowie XX w., zauważymy, jak wielkie zaszczyły wówczas przemiany w poglądach na zadania bibliotek, na sposób ich realizowania, na technikę pracy bibliotecznej. Dawniejszy pracownik biblioteczny — uczony — górował nad bibliotekarzem, uważał bibliotekę za dogodny warsztat pracy naukowej i wyjątkowo tylko zajmował się teoretycznie zagadnieniami bibliotekarskimi. Bardzo silny rozrost bibliotek naukowych, przy wzroście produkcji piśmiennictwa i rozbudowie szkolnictwa wyższego, wytworzył

Ljovčev

cały szereg problemów, które siłą rzeczy zmuszały do zwrócenia baczniejszej uwagi na zagadnienia organizacyjne bibliotek i ich teoretyczne podstawy. Młodsze pokolenie bibliotekarzy polskich, które zastąpiło swych starszych kolegów po pierwszej wojnie światowej, zajęte usilną pracą nad realizacją tych zadań, jakie stanęły przed bibliotekarstwem polskim, miało niemało trudności do pokonania, zanim zdołało przezwyciężyć tradycyjne poglądy i wprowadzić bibliotekarstwo polskie na nowe tory.

Jednym z najwybitniejszych pionierów tego postępowego ruchu naukowego, zmierzającego do podniesienia poziomu bibliotek polskich i zrównania ich z najlepiej urządzonymi bibliotekami zagranicznymi, był Józef Grycz. Wykształcenie bibliotekarskie zdobył drogą praktyki i dzięki niestrudzonej pracy własnej. A życie jego nie było łatwe. Pochodził ze środowiska robotniczo-chłopskiego: dziadek ze strony ojca był cieślą, jego stryjowie górnikami, tylko ojciec został nauczycielem ludowym i całe życie pracował na wsi z ludnością robotniczą i małorolną.

Józef Grycz urodził się 11 XII 1890 r. w Zebrzydowicach w pow. cieszyńskim woj. śląskiego, które było klasycznym terenem konfliktów społecznych, narodowych i politycznych. Te warunki życiowe wyrobiły w nim niezwykły hart woli, głębokie zrozumienie dla zagadnień społecznych, co niewątpliwie wpłynęło na ukształtowanie się jego poglądów na zadania bibliotek przede wszystkim jako placówek pracy w dziedzinie upowszechnienia kultury będącego dźwignią społecznego postępu. Po ukończeniu 5 oddziałów szkoły ludowej w Zebrzydowicach, następnie gimnazjum polskiego w Cieszynie, gdzie w 1909 r. zdał egzamin dojrzałości, zapisał się na Uniwersytecie Jagiellońskim na germanistykę i filologię klasyczną. Po otrzymaniu stypendium zagranicznego uzupełniał swoje studia w r. 1913—1914 na uniwersytecie w Berlinie, następnie przeniósł się na Uniwersytet w Wiedniu i tutaj 3 XII 1915 r. uzyskał doktorat filozofii na podstawie dysertacji *Heinrich von Kleists „Penthesilea“*.

W ciągu swych studiów miał Józef Grycz możliwość zapoznać się z licznymi i dobrze zorganizowanymi bibliotekami zagranicznymi i to obudziło w nim nieodparty pociąg do zawodu bibliotekarskiego. Upatrywał w nim najszlachetniejszą formę służby społecznej dla nauki i oświaty. Nie zrażając się napotykanymi trudnościami dążył z właściwą sobie wytrwałością do wytkniętego celu. Przeniósł się do Krakowa i od 15 XI 1916 r. do 15 VII 1917 r. pracował bezpłatnie jako wolontariusz w Bibliotece Jagiellońskiej, gdzie pod światłym kierownictwem kustoszów Józefa Korzeniowskiego i Edwarda Kuntzego przeszedł podstawowe przeszkolenie bibliotekarskie. W instytucji tej znalazł z czasem pomyślne dla siebie warunki pracy, ale zanim to nastąpiło, musiał w poszukiwaniu zarobku przenieść się do księgarstwa i przez trzy lata pracował w księgarni S. A. Krzyżanowskiego, przechodząc wszystkie stopnie swego zawodu od

praktykanta do zastępcy szefa firmy. Nie porzucił jednak swego pierwotnego zamiaru poświęcenia się służbie bibliotecznej i w 1920 r., po bezowocnych staraniach o uzyskanie posady w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, otrzymał nominację w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie. Stało się to właśnie w chwili, gdy szczęśliwym zbiegiem okoliczności zdobył własny warsztat pracy, Księgarnię Podhalańską w Zakopanem. Mając zapewnione korzystne warunki bytu, zrezygnował chwilowo z bibliotekarstwa i stworzył ze swej księgarni pożyteczną placówkę kulturalną. Nieprzezwykleszony jednak pociąg do zawodu bibliotekarskiego skłonił go po dwóch latach owocnej działalności w Zakopanem do porzucenia swego warsztatu pracy i zgłoszenia się ponownie do Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie od 1 V do 1 X 1922 r. pracował jako bezpłatny wolontariusz, zanim uzyskał etatowe stanowisko naukowego bibliotekarza w VIII st. sł.; od 14 XII 1927 r. awansował do VII st. sł.

Sześć lat pracy w Bibliotece Jagiellońskiej było okresem niezwykle owocnym w rozwoju jego indywidualności. Złożył się na to szereg sprzyjających okoliczności: bogate zasoby Biblioteki Jagiellońskiej, świetnie rozwijający się pod patronatem Towarzystwa Miłośników Książki ruch bibliofilski, nawiązane już dawniej znajomości wśród księgarzy i drukarzy, a przede wszystkim przyjacielskie kółko tak wybitnych bibliotekarzy, jak K. Piekarski, K. Dobrowolski, A. Birkenmajer, E. Kuntze, K. Witkiewicz i inni. Grycz czuł się więc doskonale w twórczej atmosferze wysokiego napięcia intelektualnego, jaka wytworzyła się w Krakowie w gronie badaczy i miłośników książki.

Kraków był wówczas promieniującym na całą Polskę ośrodkiem ożywionego ruchu naukowego w dziedzinie bibliotekoznawstwa, księgoznawstwa i bibliografii. Rolę przewodnika dla nowych kadr bibliotekarzy spełniał założony z inicjatywy Grycza i jego kolegów w Krakowie w 1927 r. *Przegląd Biblioteczny*, centralny organ naukowy bibliotekarstwa polskiego, którego Grycz był przez dwa lata współredaktorem. Poza *Przeglądem* wychodziły w Krakowie doskonale redagowane wydawnictwa periodyczne *Exlibris*, *Silva Rerum* i *Prace Krakowskiego Koła ZBP*. Wszystkie te czasopisma bibliotekarskie czy bibliofilskie zasiliał Grycz swoimi artykułami. Kształtowały się wówczas nowe formy współpracy bibliotekarza z czytelnikiem. Grycz objawszy w 1923 r. kierownictwo Czytelni Głównej Biblioteki Jagiellońskiej znalazł się w swoim żywiole i niezwłocznie przystąpił do reorganizacji jej bogatego księgozbioru. Rezultatem tej pracy był wydany w 1925 r. w jego opracowaniu pierwszy polski *Katalog biblioteki podręcznej Czytelni Głównej oraz Biura Katalogowego*. Jako uzupełnienie do niego, wprowadzające niejako czytelnika do pracy w wielkiej bibliotece naukowej, Grycz wydał nakładem TSL w 1925 r. *Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł*

pomocniczych. Była to praca pionierska, gdyż do tej pory piśmiennictwo polskie nie posiadało tego typu poradnika. Tak charakterystyczna u Grycza zdolność jasnego formułowania wskazań metodycznych i teoretycznych, wynikających z codziennych działań zawodowych, sprawiła, że jego *Przewodnik* spełnił znakomicie swoje zadanie i przez szereg lat był popularnym podręcznikiem dla początkujących bibliotekarzy i dla szerszych kół czytelników. Drugim czołowym zagadnieniem interesującym go w tym czasie była sprawa wprowadzenia jednolitych przepisów katalogowania. Kwestię tę poruszył po raz pierwszy w programowym artykule *O polskie przepisy katalogowania* ogłoszonym w 1925 r. w zeszycie 6 *Exlibrisu* i zajmował się nią przez dziewięć lat, prowadząc intensywne badania i studia porównawcze. W okresie krakowskim opublikował jeszcze dwa większe studia z tego zakresu: *Porównanie polskich przepisów katalogowania*, Kraków 1926, oraz *Porównanie zagranicznych przepisów katalogowania*, Kraków 1929.

Obok obowiązkowej pracy zawodowej zajmowała Grycza w Krakowie intensywna działalność na niwie kulturalnej i społecznej. Na terenie Związku Bibliotekarzy Polskich był jednym z najruchliwszych jego członków, wykazując twórczą inicjatywę we wszystkich zagadnieniach, dotyczących zwłaszcza spraw organizacyjnych bibliotekarstwa polskiego. Należał do wyborowej elity kierującej ruchem bibliofilskim w Krakowie, która skupiała się wokół zasłużonego Towarzystwa Miłośników Książki. Umiał połączyć wytrwałą, żmudną pracę naukową z darem towarzyskiego obcowania. Atmosfera dobroci, serdeczności i kultury towarzyskiej, jaką wokół siebie tworzył, oddziaływała silnie na otoczenie i jednała mu wielu przyjaciół. Toteż z żalem żegnał go Kraków, gdy od 1 X 1928 r. powołany został na stanowisko dyrektora Biblioteki Kórnickiej.

Na tej ważnej placówce naukowej Wielkopolski, będącej w stadium organizacji, rozwinął Grycz samodzielnie owocną działalność, stwarzając z niej doskonale zorganizowaną instytucję naukową. Do zrealizowania tego zadania przystąpił z właściwą sobie systematycznością. Nawiązując do prac swego poprzednika, przedstawił realny program działalności Biblioteki, który Zarząd Fundacji Kórnickiej zatwierdził 29 X 1928 r. W myśl tego programu wprowadził w życie regulaminy wewnętrzne, przeprowadził remont sal bibliotecznych, urządził biura i pracownię zaopatrzoną w bibliotekę podręczną, powiększył personel. Opracowanie zbiorów tak bibliotecznych jak i muzealnych uznał za najpilniejsze zadanie. Uporządkowanie i katalogowanie zbiorów specjalnych powierzył powołanym do tej pracy fachowcom. Wydzielił druki XVI i XVII wieku z ogólnego zasobu, dla którego zaprowadził *numerus currens* i rozpoczął opracowywanie kartkowego katalogu alfabetycznego druków. Wydawnictwa Biblioteki oddał na skład główny Księgarni św. Wojciecha, która

ogłosiła drukowany ich katalog. Z okazji stulecia pierwszego wydawnictwa Biblioteki (*Pamiętniki Kilińskiego*) wydał w 1929 r. pamiątkową publikację pt. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* zeszyt 1, która z czasem miała stać się naukowym czasopismem przeznaczonym do ogłaszania prac opartych na materiałach Biblioteki. O gruntownych studiach, które prowadził w związku z nową organizacją Biblioteki Kórnickiej, świadczy szereg rozpraw jej poświęconych i ogłoszonych przez niego w latach 1929—1930, m. in. *Bibliotekarze kórniccy*, *Polityka Biblioteki Kórnickiej*, *Zamek Kórnicki i jego zbiory*, *Biblioteka Kórnicka w latach 1926—1929*. Dzięki jego usilnym zabiegom wyszedł w 1929 r. wzorowy *Katalog Biblioteki Kórnickiej*, t. I, *Polonica XVI w. Część pierwsza w opracowaniu Kazimierza Piekarskiego*.

Znakomite wyniki prac organizacyjnych Grycza jak również liczne jego prace teoretyczne z zakresu bibliotekarstwa zwróciły na niego uwagę władz państwowych. Z dniem 1 I 1930 r. został powołany do Ministerstwa W. R. i O. P. jako radca Wydziału Nauki i pełnił tam funkcje referenta spraw bibliotek naukowych. Po zamianowaniu naczelnika tego Wydziału, Stefana Dembego, dyrektorem Biblioteki Narodowej (1 II 1924 r.) Grycz kierował samodzielnie organizacją bibliotekarstwa państwowego. Zdając sobie sprawę z ważności obowiązków, których się podjął, przygotowywał się do powierzonego sobie zadania nadzwyczaj sumiennie. W 1935 r. dzięki zasiłkowi Funduszu Kultury Narodowej odbył dziesięciodniową podróż naukową do Czechosłowacji, Niemiec, Francji, Szwajcarii, Włoch i Austrii dla zapoznania się z organizacją i metodami pracy największych bibliotek naukowych w tych krajach. Nawiązał bezpośrednią łączność z Federacją Międzynarodową Związków Bibliotekarzy, biorąc udział, jako delegat Związku Bibliotekarzy Polskich, w jej posiedzeniach w 1937 r. w Paryżu i w 1938 r. w Brukseli. Uczestniczył również w 1937 r. w Światowym Kongresie Dokumentacji w Paryżu. Wrażenia, jakie wyniósł z obrad tego Kongresu, zużytkował w interesującym artykule *O centrum dokumentacji bibliotekarstwa* (P. B. 1938). Wystąpił wówczas z projektem utworzenia Międzynarodowego Centrum Dokumentacji Bibliotekarstwa i określił jego zadania, kładąc również nacisk na potrzebę zorganizowania w poszczególnych krajach narodowych centrów dokumentacji. W związku z pobytem za granicą pozostaje jeszcze inna jego gruntowna i pionierska w naszej literaturze rozprawa: *Zagadnienie fotografii w bibliotekarstwie* (P. B. 1938). Dla zagranicy opracował zwięzły szkic informacyjny o bibliotekach w Polsce: *Les bibliothèques polonaises* (Warszawa 1937).

Działalność jego w Min. W. R. i O. P. objęła najważniejsze, aktualne zagadnienia polskiej polityki bibliotecznej. Przede wszystkim położył ogromne zasługi przy organizacji Biblioteki Narodowej w 1930 r. w czasie umieszczania większości jej zbiorów w nowowypbudowanym gmachu

Biblioteki Wyższej Szkoły Handlowej, a następnie przez 4 lata kierował jej pracami. Obdarzony ogromnie rozwiniętym zmysłem rzeczywistości badał jak najskrupulatniej możliwość, warunki i środki wykonania danego zadania, wiążąc zawsze teorię z praktyką w harmonijną całość. Programy swój artykuł o organizacji i zadaniach Biblioteki Narodowej, ogłoszony w *Przeglądzie Bibliotecznym* w 1931 r. pt. *Biblioteka Narodowa na drugim etapie działalności*, podzielił na dwie części zatytułowane: *Teoria i Praktyka*. W pierwszej zestawiał i odpowiednio naświetlił najistotniejsze punkty z dyskusji, jaka toczyła się przez szereg lat w sprawie Biblioteki Narodowej, oraz sformułował ze swej strony pewne ogólne postulaty, w drugiej przedstawił faktyczny stan pracy koło zorganizowania tej Biblioteki i po przeprowadzeniu porównania teorii z praktyką ustalił najpilniejsze zadania na przyszłość. Niektóre z wysuniętych przez niego postulatów doczekały się pełnej lub częściowej realizacji jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, jak ustawa i rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. o egzemplarzu obowiązkowym, zatwierdzenie statutu Biblioteki Narodowej w 1938 r., zagadnienie specjalizacji bibliotek i ich polityka zakupów. Niestrudzenie też zabiegał o ustalenie i wprowadzenie w życie polskiej instrukcji katalogowania druków. Jeszcze w 1927 r. przedstawił w Min. W. R. i O. P. *Zasadnicze wytyczne polskich przepisów katalogowania* i na ich podstawie opracował kolejno w l. 1930—1933 cztery projekty, z których ostatni po zasięgnięciu opinii bibliotek uniwersyteckich wziął za podstawę przy ostatecznej redakcji przepisów, ogłoszonych drukiem w 1934 pt. *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków*. Nowe przepisy zostały wprowadzone w życie w bibliotekach państwowych okólnikiem ministra W. R. i O. P. z 27 III 1934 r., do którego Grycz dodał własny komentarz: *Wobec nowej instrukcji katalogowania* (P. B. 1934). W odniesieniu do bibliotek naukowych wskazywał na konieczność ich reorganizacji. To zagadnienie poruszył po raz pierwszy w koreferacie opracowanym na II Zjazd Bibliotekarzy Polskich w 1929 r. pt. *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich* (P. B. 1929), a następnie oświetlił gruntownie w kilku rozprawach, m. in. *O reorganizację bibliotek szkół akademickich* (P. B. 1933). *Rola państwa w stosunku do bibliotek naukowych* (P. B. 1934) i *Zasady organizacji bibliotek naukowych w Polsce* (IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie, Referaty, Warszawa 1936). Za podstawowe zadanie państwa w tym zakresie uznał wprowadzenie jednolitej organizacji wewnętrznej bibliotek i skoordynowanie ich działalności oraz opracowanie i wprowadzenie w życie odpowiednich norm, określających metody poszczególnych działań bibliotekarskich. Jako kierownik referatu bibliotek spowodował w myśl powyższych teoretycznych założeń wydanie przez Min. W. R. i O. P. szeregu rozprządzeń normatywnych, m. in.

w sprawie postępowania z drukami zbędnymi (rozp. z 8 III 1935), w sprawie scalenia czasopism szczątkowych (rozp. z 30 V 1936) itd.

Cały szereg jego pomysłów, jak zorganizowanie w bibliotekach szkół wyższych sieci bibliotek zakładowych podległych organizacyjnie bibliotece głównej lub utworzenie centralnego katalogu starodruków, doczekało się realizacji dopiero w Polsce Ludowej.

Nawiązując do rozporządzenia Rady Ministrów z 1930 r. o egzaminach bibliotekarskich zajął się również problemem szkolenia bibliotekarzy i w rozprawie *O kursy bibliotekarskie* (P. B. 1930) opracował szczegółowy program nauk dla tych kursów. Przez kilka lat był członkiem a następnie przewodniczącym komisji egzaminacyjnej dla kandydatów do państwowej służby bibliotecznej.

Z chwilą wybuchu drugiej wojny światowej Grycz nie opuścił swego warsztatu pracy w Min. W. R. i O. P. Podczas oblężenia Warszawy we wrześniu 1939 r. mieszkał w gmachu Ministerstwa i pracował w Komisji Ochrony Zabytków. Po zlikwidowaniu Ministerstwa przeniósł się do Biblioteki Narodowej. Gdy i Biblioteka została zamknięta, pracował dla zarobku jako tłumacz w Zarządzie m. Warszawy, równocześnie zaś uczył w tajnym gimnazjum Zgromadzenia Kupców Warszawskich od lutego do 27 lipca 1940 r., kiedy to na polecenie władz okupacyjnych i za zgodą podziemnych władz polskich objął kierownictwo Biblioteki Narodowej, przekształconej przez władze okupacyjne na Oddział II Biblioteki Państwowej. Przez pewien czas był równocześnie kierownikiem Oddziału III w Bibliotece Krasieńskich, gdzie zgromadzono zbiory specjalne. W tych trudnych warunkach pracy, gdy w Warszawie szalał terror hitlerowski, zajaśniały w pełni wszystkie zalety charakteru Grycza. Miał on w stopniu doskonałym to, co zdobi człowieka prawdziwie uspołecznionego: życzliwość wobec ludzi, zdolność wnikania w ich potrzeby życiowe i troski codzienne, umiejętność niesienia rady i dyskretnej pomocy, co w połączeniu z jego poważną wiedzą, doświadczeniem społecznym i niezmordowaną pracowitością zapewniło mu duży autorytet moralny. Niósł pomoc kolegom pozbawionym swoich warsztatów pracy, zatrudniając ich w Bibliotece Narodowej. Za naczelne swoje zadanie uważał zabezpieczenie zbiorów polskich przed zniszczeniem. Zgromadził i przechował w Bibliotece Narodowej aż do wyzwolenia Polski w 1945 r. kilkanaście bibliotek gimnazjalnych, biblioteki Prezydium Rady Ministrów, Ministerstwa W. R. i O. P., Ministerstwa Administracji Publicznej, zbiory Polskiej Macierzy Szkolnej, kilkanaście bibliotek prywatnych itd. Przeniósł do Biblioteki Narodowej kilka tysięcy książek ze składów firm wydawniczych, likwidowanych przez Niemców. Korzystając z możliwości czynienia zakupów wzbogacił znakomicie zbiory Biblioteki Narodowej wielką ilością kosztownych wydawnictw zagranicznych, ułatwiając w ten

sposób pracę uczonym polskim. Z narażeniem życia kierował tajnym udostępnianiem zbiorów polskim pracownikom nauki i dostarczał podręczników szkolnych młodzieży studiującej za pośrednictwem nauczycieli prowadzących tajne nauczanie. Wśród szalejącej zawieruchy wojennej patrzył z otuchą w przyszłość. Jako kierownik tajnego ośrodka dla spraw bibliotecznych snuł rozległe plany odbudowy naszego bibliotekarstwa po wojnie i w porozumieniu z dyr. Kuntzem przygotowywał materiały do rejestracji strat wojennych i rewindykacji zbiorów bibliotecznych.

Pomimo tyłu odpowiedzialnych zajęć z niezmordowaną pracowitością prowadził intensywne studia z zakresu księgoznawstwa i bibliotekarstwa, aby zużytkować je i wydać po oswobodzeniu Polski. W listopadzie 1942 r. pisał w przedmowie do opracowywanego podręcznika *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie*: „nie wolno nam się załamać ani zwątpić o odbudowie naszego bibliotekarstwa po wojnie. My bibliotekarze wierzymy i wiemy, że powrócimy do pracy i że będzie to praca ogromna, wymagająca licznego zastępu ludzi do niej przygotowanych“.

W czasie powstania warszawskiego przeniósł się Grycz do gmachu Biblioteki Narodowej, aby osobiście czuwać nad zabezpieczeniem jej zbiorów. Ten człowiek tak wątpli fizycznie wykazał niezwykły hart woli i z bohaterskim poświęceniem wytrwał na swym posterunku mimo skoszarowania w gmachu Biblioteki Narodowej oddziałów SS i wojsk hitlerowskich. Przez swe pełne odwagi wystąpienie wobec władz wojskowych uratował Bibliotekę od spalenia. Wśród najcięższych warunków, pozbawiony wszelkiej pomocy z zewnątrz, pozostał w Bibliotece do 25 X 1944 r., kiedy to żandarmeria hitlerowska wypędziła go do obozu koncentracyjnego w Pruszkowie. Lecz i tutaj nie opuścił rąk i nie patrzył biernie na rozgrywające się tragiczne wypadki. W płonącej Warszawie zginęły bezcenne skarby kultury polskiej, ale jeszcze to, co nie padło pastwą płomienia, trzeba było za wszelką cenę ratować. Grycz po trzech dniach pobytu w Pruszkowie wyjechał do Krakowa celem porozumienia się z kołami naukowymi w sprawie ratowania polskich zbiorów. Upoważniony do tego przez kompetentne czynniki powrócił w pierwszych dniach listopada do Pruszkowa, aby kierować akcją pracowników wywożących z Warszawy zbiory biblioteczne w wykonaniu punktu 10 umowy kapitulacyjnej. Jeździł codziennie samochodem ciężarowym z Pruszkowa do Warszawy, skąd wywoził cenniejsze zbiory Biblioteki Narodowej, Uniwersyteckiej, Publicznej i Zamoyskich, ratując je przed zagładą.

Po wyzwoleniu powrócił 2 II 1945 r. do Warszawy i kierował pracami w Bibliotece Narodowej. Wszystko tutaj trzeba było zaczynać od podstaw, w zrujnowanym gmachu zabezpieczać drzwi i okna, usuwać śnieg z książek, porządkować na nowo zbiory, sprowadzać do Biblioteki Narodowej resztki księgozbiorów znalezionych w rozbitych domach.

W końcu marca objął kierownictwo Biblioteki Narodowej jej dawny dyrektor prof. Stefan Wierczyński. Grycz powołany został z dniem I IV do uruchomionego w lutym 1945 r. Wydziału Bibliotek Min. Oświaty w charakterze wizytatora. Niezwłocznie zabrał się do pracy w dwóch kierunkach: z jednej strony zajął się akcją zabezpieczania zbiorów, z drugiej przystąpił do szczegółowego opracowania ustawy bibliotecznej. Celem usprawnienia akcji zabezpieczania zbiorów wydał w 1945 r. *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczania bibliotek i zbiorów bibliotecznych*. Bardziej skomplikowane było drugie zadanie, które mu powierzono, tj. opracowanie nowych zasad organizacji służby bibliotecznej w Polsce Ludowej.

Sprawa ustawy bibliotecznej w Polsce przedwojennej miała swoją smutną przeszłość. Od 1921 r. toczyły się o nią bezpłodne walki między jej zwolennikami i przeciwnikami, do których zaliczały się przede wszystkim większe instytucje oświatowe. Wśród bibliotekarzy bibliotek naukowych Grycz był jednym z tych, którzy w pełni doceniali wagę upowszechnienia czytelnictwa i już w czasie okupacji zajmował się tym problemem, opracowując pierwsze zarysy ustawy bibliotecznej. Toteż już w kwietniu 1945 r. projekt takiej ustawy w jego opracowaniu był gotowy do szczegółowego omówienia w zespołach fachowców przy udziale czynników rządowych, społecznych i politycznych. Jeszcze w tym miesiącu odbyła się konferencja zainteresowanych czynników w jednej z ocalałych sal Biblioteki Publicznej w Warszawie. Dezyderaty zgłoszone na niej, jak również uwagi ministerstw zainteresowanych realizacją tej ustawy zostały uwzględnione w nowej redakcji projektu, który w sierpniu 1945 r. był przedmiotem obrad Komisji Oświatowej Krajowej Rady Narodowej i został później skierowany do władz ustawodawczych. Grycz omówił go szczegółowo w pierwszym powojennym numerze *Bibliotekarza* z 1945 r. w artykule: *Co wnosi polska ustawa biblioteczna*, a następnie po ogłoszeniu dekretu o bibliotekach w 1946 r. dodał do niego swój komentarz *Kilka uwag do dekretu o bibliotekach* (*Bibliotekarz*, 1946).

Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi z 17 IV 1946 r., pomnikowe dzieło Grycza, był największym osiągnięciem bibliotekarstwa polskiego doby współczesnej. Toteż bezpośrednio po utworzeniu w dniu 12 III 1946 r. w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Oświaty Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, mającej kierować pracami związanymi z organizacją bibliotek w całym kraju, Grycz został mianowany z dniem 1 kwietnia naczelnym dyrektorem bibliotek i od razu przystąpił do realizacji nowych zadań, jakie stanęły przed bibliotekarstwem w Polsce Ludowej. Zespół tych problemów i zarys ogólnopolskiej akcji bibliotecznej z uwzględnieniem dotychczasowych osiągnięć oświetlił w ramowym artykule *Problemy biblioteczne doby obecnej* (*P. B.* 1946).

Poza pracami organizacyjnymi dużo uwagi poświęcał zagadnieniu racjonalnego doboru i szkolenia kadr przyszłych pracowników bibliotecznych. W latach 1946—1948 przewodniczył wielokrotnie w komisji egzaminacyjnej dla bibliotekarzy i wykładał na kursach bibliotekarskich. Brał też żywy udział w organizowaniu i pracach Komitetu Upowszechnienia Książki.

Zmiany w organizacji władz naczelných bibliotek spowodowały, że od 1 III 1949 r. Grycz został przeniesiony do Biblioteki Narodowej na stanowisko zastępcy dyrektora tejże Biblioteki, w której pracował już do końca życia. Za wybitne zasługi położone w dziedzinie organizacji bibliotekarstwa polskiego odznaczony został w 1953 r. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Prace organizacyjne, biblioteczne i pedagogiczne nie wyczerpywały wielostronnej działalności Grycza w okresie powojennym. Nagromadzony w ciągu długoletnich studiów ogromny kapitał wiedzy zużytkował ogłaszając cały szereg większych i mniejszych prac z zakresu bibliotekarstwa, księgoznawstwa i bibliografii. W zmienionych warunkach powojennych uznał przede wszystkim za celowe opracowanie nowej, skróconej instrukcji katalogowania dla bibliotek mniejszych, zwłaszcza powszechnych. W ten sposób powstały *Skrócone przepisy katalogowania* (Warszawa 1946, drugie wydanie Warszawa 1949) opracowane wspólnie z Władysławą Borkowską. Do najważniejszych osiągnięć naukowych Grycza należą jego dwa podstawowe dzieła: 1. *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie. Podręcznik i poradnik*, Warszawa 1945 oraz drugie wydanie uzupełnione, Warszawa 1951, 2. *Z dziejów i techniki książki*, Wrocław 1951. Przed pojawieniem się pierwszego z tych dzieł mieliśmy w polskim piśmiennictwie szereg drobnych publikacji poświęconych różnym rodzajom bibliotek (szkolnych, powszechnych, wojskowych) i przekład na język polski *Praktycznego podręcznika bibliotekarza* L. Crozeta (z r. 1938). Układano również teoretyczne schematy programowe (np. *Projekt podręcznika bibliotekarskiego*, opracowany przez Komisję Wydawniczą Z. B. P. w 1935 r.), ale ciągle brak było podręcznika odpowiadającego naszym warunkom i potrzebom. Dzieło Grycza oparte zarówno na głębokich studiach literatury fachowej, jak i na długoletnim doświadczeniu i analizie krytycznej praktyki w bibliotekach polskich, jest oryginalnym i całkiem nowym ujęciem wszystkich najistotniejszych zagadnień związanych z pracą w bibliotece. Podręcznik pisany w niezwykle trudnych warunkach w czasie okupacji (listopad 1942 — grudzień 1944) miał służyć nowym kadrom bibliotekarzy naukowych i oświatowych. Wyróżnia się on bogactwem treści, nie ma w nim zbędnej frazeologii i zbędnego teoretyzowania, tak że każde niemal zdanie zawiera pewną sumę wiadomości. Jest to dzieło o wybitnej wartości naukowej i użytkowej i w całym tego

słowa znaczeniu najlepszy przewodnik dla bibliotekarzy, na jaki zdobyliśmy się dopiero w epoce budownictwa socjalistycznego.

W dziedzinę księgoznawstwa wprowadza nas drugie podstawowe dzieło Grycza: *Z dziejów i techniki książki*. Tutaj sprawa przedstawia się nieco odmiennie. Ogromna literatura naukowa z tego zakresu za granicą przeważnie idąca w kierunku bardzo rozbudowanej specjalizacji i poważny już dorobek nauki polskiej na tym polu, brak natomiast syntetycznych opracowań w piśmiennictwie polskim — to wszystko wytworzyło taki stan rzeczy, że początkujący zwłaszcza bibliotekarz naukowy gubił się w tej rozległej problematyce i z trudem tylko mógł wytworzyć sobie właściwy obraz dotychczasowych osiągnięć. I tutaj Grycz, biorąc pod uwagę względy praktyczne, podjął śmiałą próbę syntezy, która by w obszernym zarysie zaznajamiała nie tylko bibliotekarzy, lecz także szerokie koła czytelników z podstawowymi faktami historii książki od czasów najdawniejszych do najnowszych. Była to więc również praca pionierska, przedstawiająca niemało trudności. Pomimo tego Grycz podjął się tej pracy i wykonał ją nadzwyczaj sumiennie. Dzieło jego oparte na solidnej podbudowie naukowej spełnia znakomicie swoje zadanie i jest szczególnie przydatne do celów pedagogicznych. Te same zalety posiada jedno z ostatnich dzieł Grycza opracowane wspólnie z Emilią Kurdybachą: *Bibliografia w teorii i praktyce oraz wykaz ważniejszych bibliografii i dzieł pomocniczych*, Warszawa 1953. Ten szkicowy zarys obejmuje w sposób przystępny i zrozumiały nie tylko dla bibliotekarzy, ale i dla szerokiego kręgu czytelników całość problemu bibliografii i jest pierwszą tego rodzaju publikacją w polskim piśmiennictwie. Ścisłe powiązanie teorii z praktyką, trafne ujęcie zagadnienia bibliografii jako zjawiska społecznego i przejrzystość wykładu nadają szczególną wartość tej książce. Zainteresowanie Grycza funkcją społeczną bibliotek pobudziło go do opracowania *Historii bibliotek w zarysie*, Warszawa 1949, której brak w naszej literaturze dawał się dotkliwie odczuwać. Podaje ona najogólniejsze wiadomości, kładąc nacisk na wykazanie „linii rozwojowej idei biblioteki jako instytucji przeznaczonej do użytku publicznego, do służby społecznej“. Zdolności pedagogiczne Grycza ujawniły się w całej pełni w jego ostatnich publikacjach opracowanych w 1953 r. dla Państwowego Zaocznego Kursu Bibliotekarskiego: 1. *Biblioteka jako teren pracy bibliotekarza* (Skrypt nr 1) i 2. *Zarys historii bibliotek* (Skrypt nr 13). Dla masowego czytelnika, dla świata pracy, wydał w 1953 r. piękną i bardzo pouczającą książeczkę *Chodźmy do biblioteki. Poradnik dla czytelników*.

Twórczość Grycza cechuje pewnego rodzaju uniwersalizm. Nie ograniczał się bowiem do badania pewnego typu bibliotek czy pewnego odcinka zagadnień z zakresu bibliotekarstwa, księgoznawstwa i bibliografii.

Wiążąc zawsze teorię z praktyką ogarniał i studiował wszystkie problemy istotne dla sprawnego funkcjonowania bibliotek różnego typu, których naczelnym i wspólnym w jego rozumieniu zadaniem było upowszechnienie kultury. Pracował dla wszystkich i stworzył nowy, swój własny typ podręczników, jakiego w dziedzinie wiedzy o książce i bibliotece nie było dotychczas w Polsce. Dzieło jego pozostanie trwałym dorobkiem kultury polskiej.

Trudny i pracowity był żywot Józefa Grycza. Los nie szczędził mu ciężkich prób i bolesnych zawodów. Służba społeczna w umiłowanym przez niego zawodzie bibliotekarskim dodawała mu jednak sił do przezwyciężenia przeszkód, jakie stawały na drodze jego życia.

Pamięć o tym szlachetnym człowieku i znakomitym bibliotekarzu przetrwa nie tylko wśród liczного grona jego kolegów i przyjaciół, ale także wśród ogromnych rzesz bibliotekarzy, czytelników i miłośników książki, dla których był najlepszym nauczycielem, doradcą i przewodnikiem.

Władysław Pocięcha